

ÂDEM KELİMESİNDEKİ İLÂHİYYE HİKMETİ

1-“Âdemî Kelime”

“Allah Teâlâ insanın varlığını en güzel biçimde halletmiş ve onu her türlü yüce vasfı kabul eden, celâl, cemâl ve kemâlin hepsini cem eden, ilâhî isim ve sıfatların mânâsını içeren ve varlıkta ilâhî zâtı izhar eden bir varlık kılmıştır. Eğer durum bu şekilde olmasaydı diğer mahlûkata karşı onun halîfeliği doğru olmaz ve gök cisimlerinin üstündeki meleklerin ona secde etmelerini Hak emretmezdi. Her yönden kuşatıcı ve kapsayıcı bir şekilde isimlerin tamamı kendisine öğretilmezdi. Geçmiş zamanlarda Allah’a yakın olan kimse (İblis) bu yüzden makamdan düşürülmezdi.”¹²

Ken’an er-Rifâî Âdem kelimesindeki hikmet-i ilâhiyyeyi şöyle anlatır:

12 Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-i Muhammediyye*, s. 9-10.

“Âdem (a.s), hilâfet için yaratılmıştır. Âdem mertebesi, âlemde olan bütün mertebeleri kendinde toplamıştır. Âdem’den başkasına bu istîdat ve kabiliyet müyesser değildir. Binâenaleyh Âdem, ilâhî mertebelerin aynası ve Hakk’ın bütün isimlerinin zuhur ettiği yer olduğu için hikmet-i ilâhiyye ona nispet olunmuştur. Hakk’ın küllî isimleri bir bakıma doksan dokuz, bir bakıma binbir isimdir. Cüz’î isimleri ise sayıya hesaba gelmez. Zîra cüz’î dediğimiz bu isimlerden murat, şu görünen görünmeyen mevcûdat içinde bulunan, ilâhî taayyündür ki nihayetine ermek mümkün değildir.

Hâsılı kâmil insan, yeryüzünde, Hakk’ın halîfesi ve emânetidir. Allah ona kendi isimlerini ve erişilmez hakikatleri hediye etti ve beyan etti. Böylece de O, âlemin ruhu, âlemde onun cesedi gibi oldu. Ruh bedende, onda olan kuvvetler sebebiyle, tasarruf edip hâkim olduğu gibi, ilâhî isimler de kâmil insan için sanki bedendeki ruhanî ve cismanî kuvvetlerdir. Bu âlemde kâmil insan, o kuvvetler ile istediği gibi tedbir ve tasarruf eder (yönetir).”¹³

Görülüyor ki, *Fusûs*’da Âdem’den kasıt hakikat-i Muhammedî’dir. Hakikat-i Muhammedî ilâhîdir. Zîra, bütün varlıklar ondan yaratılmıştır. Hazreti Peygamber’in, “*Âdem çamurla toprak arasındayken ben vardım*” sözü, Âdem adı ile tecellî eden varlığın, Hz. Muhammed’in hakikatini taşımasındandır. O halde kâmil insan; amaçta ilk, yaratılıştaki sondur.

Örnek verirsek: Bir şeftali yetiştirmek istediğimizde onun çekirdeğini toprağa gömeriz. Çekirdeği, şeftalinin hakikati olarak düşünürsek, hakikat ancak

toprağa gömüldüğünde yani, tevâzu (yokluk) içinde zuhur eder. Ağaç hâline gelir ve aynı hakîkati taşıyan dallar ve yapraklar ortaya çıkar. Ama kemâlin ortaya çıkışı şeftali ilemdir ve içinde aynı çekirdek vardır. Görülüyor ki, Âdem adı ile başlayan zuhur, Muhammed adı ile kemâle ermiştir.

Sâmiha Ayverdi der ki: “Hilkatten maksut insandır. Bütün âlem insandan ibarettir. İnsanın vücûdu hilkatten evvel âlemin gayesi idi. Fakat hilkat binası kemâlini bulduktan sonradır ki insan zuhur etti.

“... Fakat insanlığının mânâsına varamamış olanlar da lüzumsuz ve faydasız değillerdir. Nitekim yapraklar, çiçekler, dal ve budak meyvenin zuhuruna hizmet ettiği gibi, bunlar da asıl insanın vücûduna yardımcıdır.”¹⁴

*“İki kaşın arasında çekti hatt-ı istivâ
Alleme’l-esmâ’yı ta’lim etti ol hattan Hüdâ
İki kaşın arasında düz bir hat çekti
Allah Teâlâ bütün isimleri öğretti o düz çizgiden.”*¹⁵

*“Zât-ı ilme Mustafâ, esmâya Âdem’dir emîn
İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiyâ.
Resûlullah (s.a.s) Allah Teâlâ’nın zâtî ilmîne, Âdem (a.s)
isimlerine mazhardır.*

14 Sâmiha Ayverdi, *Batmayan Gün*, s. 99.

15 İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Niyâzi-i Mısri Divân-i İläbiyyât ve Açıklaması*, c. I, s. 240.

Enbiyânın (peygamberler) ilmi bu ikisinden meydana gelmiştir.”¹⁶

“İlk beyit Âdem’de (a.s) olan mazhariyetin ilâhî isimlerin hepsini topladığına işarettir. Bir başka mânâ, ‘iki kaş’tan murat celâl ve cemâl sıfatlarıdır.

Hatt-ı istivâ, zü’l-celâl-i ve’l-ikrâmın tam zuhur yeri olan Hakîkat-i Muhammedî’dir. Allah Teâlâ’nın zâtının celâl ve cemâline sıfâtına mazhar olan ilâhî isimlerin hepsine kavuşmuş demektir. ‘*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman...*’ (Hicr, 29) âyetiyle üflenen ruhun izâfeti celâl ve cemâl olan feyz-i Muhammedî’dir. Hz. Âdem feyz-i hakikat-i Muhammedî’ye mazhariyet ile mazhar-ı celâl ve cemâl oldu... Bir başka mânâ: Âdem’de olan akıl ve nefis cüzlerinin bulunması ve imtizaç ve birleşmesinden kalbin doğması ile Hakîkat-i Muhammedî’ye istîdat kazanmasıyla Hakîkat-i Muhammedî feyzi ile ilâhî isimlerin hepsine mazhar olup Hakîkat-i Muhammedî’ye vekil oldu... ‘*Zât-ı ilme Mustafâ, esmâya Âdem’dir emîn*’ beyti, geçen beyti tefsir ve açıklaması gibidir. Yani Hakîkat-i Muhammedî’den ibaret olan hatt-ı istivâdan Âdem’e esmâyı tâlim ettiğini bu beyit açıklamaktadır. Çünkü vasıta olmada kalem mesâbesinde olan Hakîkat-i Muhammedî ile zâtî ilmi levh-i mahfuza çıkarıp Âdem’e (a.s) hakikatleri verdi demektir. Hakîkat-i Muhammedî ilm-i zât ile ruhların hakikatlerini belirsizlik âleminden bilinirliğe vasıta olduğu ve ruhun hakikat-i Muhammedî’den izâfî olmasıyla Resûlullah (s.a.s), ebu’l-ervâh (ruhların babası) ve Hz. Âdem (a.s) ebu’l-beşer (beşeriyetin babası) olmakla öncekiler

ve sonrakilere silsile ile enbiyâ (peygamberler) ve evliyâyâ onlardan intikâl etmiştir demek olur.”¹⁷

Esmâ ilminin (ilâhî isimlerin bilgisi) Allah tarafından Âdem’e öğretildiği bilinmektedir. Burada öğretmekten maksat Âdem’de o isimlerin tek tek tecellî etmesidir. Ama zâtı idrak edip bilmek Hz. Mustafa’ya nasip olmuştur. Demek ki bütün nebîler, isim ilminin (Âdem’dan) zat ilmine geçişte ortaya çıkmıştır.

Buradan da anlaşılacağı gibi, Allah’ın varlık âleminde kendi hakikatini görmeyi ve bu görüşle kendi sırrını kendine açıklamayı irâde etmesi yaratılışın sebebidir. “*Rahmân Kur’ân’ı tâlim etti, sonra insanı halketti, sonra da bunun beyan ve açıklamasını yaptı.*” (Rahmân, 1-4) âyetlerinde de buyurulduğu gibi, Allah Âdem’de Rahmân sûreti üzere tecellî etti ve Âdem, “*ve lekad keramnâ benî âdeme*”¹⁸... sırrına mazhar oldu.

Hz. Mevlânâ der ki:

“Yaratılmışlar, Yaratan’ın, kendi güzelliğini görecek göz ve sevecek gönül aramasıyla zuhura gelmişlerdir. Varlıklarda görünüş hâlinde önce “sen, ben” yortuk. Yalnız “O” vardı. Her şey O’ndan ibaretti. Bugün bir ney gibi feryat eden insan da O’ndaydı. Zuhura gelen her ruh, o âlemde Allah’ın, ‘*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*’ hitabına ‘*belî=evet*’ demişti. Bu deyiş, ruhun ateş, hava, su, toprak, nebat ve hayvan şeklinde görünüp, insan olma macerasında ilk adımdı. Ruhlar

17 İhrâmcizâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *a.g.e.*, s. 242-243.

18 “*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları, yaratıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*” (İsrâ, 70).

o 'Elest' toplantısından ayrılarak kadın, erkek bu âleme aktılar. Bir yandan da Tanrı güzelliğini görmeye ve sevmeye kabiliyetli gözler ve gönüller oldular. Öte yandan ondan uzak düşmüş olmanın yarattığı en büyük ayrılığın acısına düştüler. Şimdi: 'Ey bu dünyada bir ney misâli, vücutta mahpus kalanlar! O eski sazlığın 'birlikte oluş' hâlinde mahrum bulunanlar! Ben, sözlerimi duyabilecek bir gönül arıyorum. Bir gönül ki, ayrılık ateşiyle parça parça olmuş bir sîne de bulunsun ve bu gönüle ben o yüce Tanrı'ya duyduğum bütün özleyişlerimi söyleyeyim.' diyen ney, artık o Tanrı katından bu fânî âleme gelmiş ve bir insan vücudunda özleyişlerin en büyüğünü tatmış ve tattırılmış bulunmaktadır.

İnsan kendi aslından ve hakîkî vatanı olan Tanrı katından uzak kaldıkça, elbette en sahih vatana karşı bir sıla sızısı duyacaktır; bir gün tekrar vatanına kavuşmak için bir imkân ve zaman özleyecektir.

İnsan, Allah'tan kopan ilâhî cevherin iniş kavsini tamamladıktan ve bu kavsi tamamlamak için ateş, hava, su, toprak, nebat, hayvan merhalelerinden geçtikten sonra, yükseliş kavsine ilk adımı attığı noktada vücûd bulur. İnsan, ilâhî cevherin işte bu noktadaki görünüşüdür.

Bu noktaya vardıktan sonra, insanın aslına dönebilmesi, yani Allah'a ulaşması iki şekilde olur: Eğer ömrün akışını tamamlayarak, ölümle fânî olursa ömrünün bu şekilde akışından fazla bir şey kazanmış, büyük bir yol kat etmiş olmaz. Kendisinin, bu âlemde ne olduğunu bilmediği için, onun öteki âlemdeki hâli de yine bir bilgisizliktir.

Fakat insan, bu dünyada bir üstün insana rastlar, yani bir mürşidin uyandırışı ile kendi cevherinin farkına varırsa, içinde duyduğu derin özleyişin kime ve nereye olduğunu anlamış olur. Allah'ı önce dış âlemde sonra içinde bulur. Tanrı

varlığının insan içinde hissedilir hâle gelmesine ‘tecellî’ denir. Tecelliye eren insan, kâinata Allah’ın görüşüyle bakan ve baktığı her yerde yine Allah’ı görme sırrına eren insan demektir. Bu hâl, insanın Tanrı’sıyla tekrar biliş tutması hâlidir. Fakat yine de tam bir visâl (kavuşma) değildir. O kadar ki, insan, kemâl mertebesine erdiği zamanda bile kendi aslına karşı fakat daha tatlı bir özleyiş içindedir.”¹⁹

Hz. Mısırî Niyâzî ise, der ki:

*“Ey bu cümle kâinatın aslını bir cân eden
Âdemi kudretle ol cana sevip cânan eden
Ey bu cümle kâinatın aslını bir can eden
Âdem’i kudretle ol cana sevip cânan eden*

*Alleme’l-esmâ” ile hem tâc-ı “kerramnâ” ile
Arş-ı âlâda melekler cem’ine, Sultân eden
Alleme’l-esmâ” (isimleri öğretti) ile hem tâc-ı “kerramnâ”
(biz şerefli kıldık) ile
Arş-ı âlâda (Tanrı’nın en yüce tahtı) melekler topluluğuna
Sultan eden*

*Vech-i Âdemle cihân fânûsunu tenvîr edip
Küh-n-i zâtına o vechi hüccet ü burhân eden
Vech-i Âdemle (Âdem’in yüzüyle) cihan fenerini nurlandırıp
Aslını zâtına o yüzü hüccet ve delil eden*

*Evveli Âdem, onun hâtem kılup bu âlemin
Hâtem-i Mahmûd u Âdemi zübde-i insan eden*

19 Ken’an er-Rifâî, *Şerhli Mesnevi-i Şerif*, s. 3-4.

Evveli Âdem, sonun Hatem (peygamberliğin mührü ve sonu)
kılıp bu âlemin

Resûlullah'ı (s.a.s) insanın zübdesi (özeti) eden

*Nokta-i pergâr-ı âlem Ahmed'in zâtın kılıp
Sırrını kutb-ı hakikat mazhar-ı Rahmân eden*
Âlemin pergel noktasını Ahmed'in zâtı kılıp
Sırrını hakikat kutbu Rahmân'ın zuhuru eden

*Enbiyâ vü Evliyâ hep mazhar-ı envâr-ı Hakk
Mustafâ'da her şüünun cem edüp bir şe'n eden*
Enbiyâ ve evliyâ hep mazhar-ı Hakk (Hakk'ın mazharının)
nurlarıdır

Mustafa'da her olayları cem edip bir iş eden

*İsmi resmi mahv iken bu âciz ü bî-çârenin
Nâmını Mısırî verüp dillerde âd u sân eden*
İsmi resmi yıkılmış iken bu âciz ve çaresizin
Nâmını Mısırî verip dillerde ad ve şöhet eden.”²⁰

Allah hakikat-i Muhammedî'yi zuhura getirerek bütün yaratılışı oradan başlattığından, kâinatın aslı tek bir hakikattir, Âdem de o hakikatin aynadaki aksidir. Âdem'de Allah'ın bütün isim ve sıfatları zuhur etmiş, Âdem bu hâliyle şerefli kılınmıştır. Ve yaratılmış bütün varlıklar ona secde ederek tâbi olmuşlardır. Âdem'de tecellî eden nurla dünya aydınlandı. Zîra bu nur, “Allah yerlerin ve göklerin nurudur.” diyen

20 İhracîzâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Niyâzî-i Mısırî Divân-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, c. III, s. 94.

Allah'ın kâmil insanın gönlünde ortaya çıkışıdır. “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde çerağ bulunan bir kandillik gibidir ki o çerağ billur kandilindedir, bu billur kandil, sanki parlak bir yıldızdır; doğuda ve batıda bitmeyen mübârek bir zeytin ağacından yakılır. Ona ateş dokunmasa da yağı hemen ışık verecek gibidir. O kat kat Nur’dur. Allah Nur’u ile diletiğini hidâyete erdirir. Ve insanlara hidâyeti sezmeleri için misâller gösterir. Allah her şeyi hakkı ile bilir.” (Nûr, 35)

Mânâsı şudur:

“O mişkât (kandil nişi) velînin vücududur. Zeytinyağı onun temiz olan gönlüdür ve Allah'ın bu gönülle alâkası vardır. Çünkü Allah hadîs-i kudsîde: “Ben ki Allah'ım göklere ve yere sığmadım, ancak mümin kulunun kalbine sığdım” buyurmuştur. O kandilin nurunun aksinden, âlemin vücudu nurla dolu, canlı, zinde ve tazedir. O nur hissedilmez, mânevîdir. Benzersiz ve keyfiyetsizdir. Bu nur nefisler ve akıllardan parlaklar. Nefisler ve akıllardan hayvanata ve hayvanattan namiyattan (bitkiler) cematat (cansız varlıklar) üzerine bir hayat peydâ etmek için geçer. Bütün bu ışıklar, o nurun eserleri ve akisleridir. Binâenaleyh gerçek hayata, Allah ile kaim ve Allah'ın halîfesi olan bir velî mâliktir (sahiptir). Gökte ve yer yüzünde bâkî olan bütün şeyler, onun nurunun aksi ile diridirler. Hayat onlara âriyeten (ödünç olarak) verilmiştir.”²¹

Dolayısıyla bu gönül, taşıdığı ışığın kaynağına delil olmuştur.

21 Cemâlnur Sargut, *Ey İnsan*, s. 524-525.

“‘Bir zeytin ağacından yakılır.’ (Nûr , 35) Velînin canı, gönlü olan o kandilin zeytinyağı, kutup olmadan ve kemâl ermeden evvel parlaktır. Sevgilisine vâsıl olunca ve cüz külle bağlanınca, damla denize dönünce nur üzerine nur olur. Çünkü eğer o nurun, bir cüz’ü ve yakını olmasaydı o nura bağlanamazdı. Cüzlerin hareketi daima kendi küllerine doğrudur. Nurun üzerine nurdan başka bir şey gelmez.”²²

Evveli isimlerinin zuhuru, sonunu zâtının mührü kılan yüce Allah, Peygamber’de tecellî ederek ummanı katrede gösterdi. Ve bu katrede zuhur eden zâtını âlemin merkezi yapıp bu merkezden rahmetiyle tecellî etti. Enbiyâ ve evliyâ hep o nurdan nurlandılar. Nurun kaynağını ise Hz. Mustafa’da tecellî ettirdi. O istediğinden Hz. Niyâzî’nin yıkılmış vücûdundan kendi hakikatini lütfedip Mısır’ı şan ve şöhret sahibi etti.

“Âdem Allah mıydı? Hâşâ! Fakat topraktan yaratılmış Âdem’e melekler secde ettiler. Zîra Allah orada tecellî etmişti.”²³

Sultan Veled Hazretleri buyuruyor ki:

“Hak Teâlâ yarattığı an yaratıcısını tanıması için insana yetenek verdi. Kendisinde bulunan azıcıktan çok olanı, sayıya gelmez olanı anlayabilmesi için sonsuz ve tükenmez sıfatlarından onun yapısına bir nebze bıraktı. Tıpkı bir avuç buğdayla ambarı, bir testi suyla denizi gösterebilmesi ve bilinir kılması gibi.”²⁴

22 Sultan Veled, *Maârif*, s. 60.

23 Ken’an er-Rifâi, *Sobbetler*, s. 528.

24 Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, bölüm I, s. 9.